

Csorba Győző életheadjárata

A költőkről kialakult képzeink nagyjából szilárdak, mégis időről időre új megvilágításba kerülnek, módosulnak. Vannak, akik mozdulatlanul állnak értékrendünkben; vannak, akik távolodnak és kisebbednek szemünkben — és akadnak olyanok is, akik észrevétlenül növekednek tudatukban. Életművük gyarapodásával karakterjegyeik egyre biztosabban fölismerhetővé válnak, s régi verseik is mindjobban meghódítanak állhatatos tartásukkal, a történelemmé hátráló múlt fölé magasodásukkal.

Ilyen költő számomra Csorba Győző. Egyvégtében — s nem először — végigolvasván a négy évtizede tornyosodó művet, először az tűnik föl, hogy a kezdet kezdetétől bizonyított formaérzű költő mindig az idő fősodrában élt. Nem ült föl a múlandó időszerűség csábításainak, szellemi önállóságát nem veszélyeztették halva született érvényű megrendelések és elvárások, de költészete mindig a történelemben élő ember válasza a különféle korszakok lényeges kérdéseire.

A harmincas évek második felében írta: „Ha egyszer a piacra vágtyál, / most undorodjál, bujj, remegj, / öltö álruhát és álruhánál / tévesztöbbs lepleket” (*Tanács*). Ez az önfelszólítás, ha közvetett formában is, az antifaszizmus hangja: tüntető elfordulás a korszak hazug jármájától, a szellem illegálisba vonulása.

Háborús versei nem a közvetlen eseményekbe avatkozás kilátástalan szándékával íródtak. Egy ragyogóan megformált rapszódiaja, az *Új Halál-versek* az „agastyán, kised” számára egyaránt aktuális fenyegetéssé vált Halál ellen íródott. Úgy száll szembe a háborúval, hogy az emberséges halál vágyát szólaltatja meg az értelmetlen pusztítás ellenében. Az emberséges halált már ekkor úgy értelmezi — egyik, egész költészetén végigvonuló motívumát előlegezve —, mint a végigélt élet méltó befejezését. A háború utáni években már az a hang hallik verseiből, amelyet hajlami máig rendelték a költőnek.

Az ötvenes évek elején látszólag megtörik a pálya, hiszen versei ekkor nem láthatnak napvilágot. Az ellenszegülésnek ekkor is hatékony módját választotta: intellektuális szigorúsággal szemlélte maga körül a világot, s kedves témáit fokozottan borús közérzet-jelzésekkel szólaltatta meg, egyelőre az asztalfióknak szánt verseiben. A szatíra, epigramma korábban is, későbbben is erőssége volt, de különösen az ekkoriak, túlterjednek az egyéni sérelmek és megvető gesztusok műfajilag szűkre méretezett hatókörén. Elénk állítja a műveletlen, fővárosi göggel vidékre „leutazó” író, a sematikus eszközökkel dolgozó kritikus, a hatalmával visszaélő vezető típusát — de a szeretetelli dorgálás sem hiányzik a színeképből, ahogy írótanítványait jó irányba terelgeti. (S mennyi sikerrel! — állapíthatjuk meg, ha végigtekintünk a pécsi irodalmi központból szárnyra bocsátott mai negyvenéveseken.) Epigrammái és groteszkjei méltó választ adtak a csasztuskázó irodalmi korszak lármába némult kérdéseire.

Az ötvenes évek közepe felé haladva, kiemelkedőt adott *Ocsúdo évek* című önéletrajzi költeményével. Az irodalomtörténet egyik szép feladata, hogy lényegre tapintó magyarázatot adjon: miért vált legjobb költőinknél szinte általánossá az ötvenes évek táján az epikai — többnyire önéletrajzi, családi — költemények írása?

Csupán megkísérelhetem a választ. Először is: Illyés Gyula harmincas évekbeli elbeszélő költeményeinek utóhatására, ekkor érett be a század második harmadának epiko-lírai reneszánsza. A negyvenes és az ötvenes években keletkezett Szabó Lőrinc Tücsökzenéje, Nemes Nagy Ágnes számos verses epikája, majd Juhász Ferenc művei, az Apám, A Sántha család és így tovább, Nagy László epikus fonalú versei, Benjámin önéletrajzi „részletei” és „jegyzetei”, Hajnal Anna, Szabó Magda, Váci

Mihály és mások poémái. A „lobogónk Petőfi” jelszó és a „lírai realizmus” elv műfajcsonkító meghirdetése idején voltak, akik belülről akartak robbantani. Ha realizmus, hát legyen realizmus, impresszív, expresszív, szürrealis és más absztrakt formajegyek nélkül — de akkor a költészet ne líra, hanem epika legyen. (Lukács György világraszóló regényelméletével ellentétben, kidolgozott realista líraelmélet nem is létezett, csak lobogóra írott, múltbeli példaképek voltak.) Ezenkívül: ha a korszak ideológiája — korántsem csak hamisítatlan proletársarjak vezetésével — olyasféle módon, de ellenkező előjellel osztályozza az embereket, mint a régi, konzervatív pedigrékutatók, akkor érdemes megmutatni a sokféle ágazó családja különféle gyökereit. A költők — munkás, paraszt, kisiparos, értelmiségi és alkalmazotti eredetűek egyaránt — a végzetes leszűkítés ellenében új és új színárnyalatokkal gazdagították a *nép* fogalmát, s a harsány hangú ideológiára válaszul halk, de meggyőző érveket vonultattak föl a hétköznapi osztályharc fogalmáról. Poémáikból egyöntetűen feltárul a valóságos osztályviszonyok igaz képe, s szinte kóruszerű összhangzattal hangzik föl a feudálkapitalista társadalom őszinte gyűlölete és a szegények dicsérete.

Csorba Győző, a tehetségével kivált plebejusszármazék, akit sokáig a „polgári humanisták” emésztőgödrébe utaltak, így emlékezik meg fiatallaga „ocsúdó éveiről”: „Nem csupán éhezés, ruhátalanság / a szegénység, — örök békételenség, / szándék-talan, kényszerű nyugtalanság, / didergető fészke telenség. / Hullott levél-sors, levélé, amelybe / akkor kap a szél, mikor kedve támad, / és arra viszi, merre tartja kedve, / nincs ellene mentés, és nincs bocsánat.”

Szerelmi tárgyú versei közül is számos darabja sorolható líratörténetünk remekei közé. Rónay György hívta föl figyelmünket, hogy a *Már nem odázhatom* a magyar szerelmi költészet egyik legszebb teremtménye. Valóban, abba a szép vonulatba illeszkedik, mint Kosztolányi *Én feleségem*... kezdetű vallomása, Radnóti *Tétova ódája*, Benjámín *Két évtizede*, vagy a fiatalabbak közül Kalász Márton *Viola d'amour*-ja. Vagyis a hűséget megvalló, társnak szóló szerelmes versek típusába tartozik.

Mindamellett Csorba nemcsak a harmonikus érzések beavatottja. A *Testi háború* a Szabó Lőrinc-i házasságversek tragikus őszinteségével íródott, úgy végezvén el az „élveboncolást”, hogy a vers végső kicsengése a szeretetét legyen.

Az ötvenes évek közepe táján, a társadalom etikai válságának megoldásához erélyes humanizmusával kíván hozzájárulni. „ / ... / bátrabbak lesznek a jók, / s nemcsak másik arcuk tartják oda, / hanem korbácsot is gyakran ragadnak.” Némi kétellyel teszi hozzá: „Már ez is valami” (*Lépcső*). Az eseményeknek most sem áll a sűrűjében, szemlélődő alkata s ekkori kirekesztettsége nem is kedvez annak, hogy a szellemi életben éllovas legyen — innen a rezignáltság.

Megfigyelhetjük vonzódását a keleti bölcseletekhez. Ám észjárása akkor is tipikusan európai, amikor az emberközéppontú „nyugatias” észjárást bírálja: „Az „antropomorf gőg pimasz / önzéssel földet és eget / magára szab csak a saját / hangjára van füle csak a / saját képére van szeme” (*Alsóbélatelep*, 1963). Az ázsiai bölcselet akkor sem ilyen epés, amikor kegyetlen, márpedig — szavakban legalább — sokkal messzibb rugaszkodik a krudélításban, mint a hellén, héber, keresztény eredetű európai gondolkodás.

Csorba szemlélődő alkat, a csöndet érzi otthonos közegének, versei többnyire visszafogott hangú, meditatív elmefutatok. De tünődéseiben, a sokszor szándékosan kis versfeszültség ellenére, a szellem nyugtalansága vibrál. Kontemplálni többféle-képp lehet: vagy teljesen passzívak leszünk, ahogy keleten tanítják, vagy átengedjük tapasztalatainkat és érzelmeinket az érznek, hadd birkózzék velük. Ő az utóbbit választja; a hamleti, fausti örökséggel sáfárkodik. A versekben megjelenített passzív élethelyzetek cáfolatául, a szellem erősen aktív. Nem viaskodik, nem tusakodik, idegen tőle az ilyesmi; titáni pózokba sosem téved. Mégis a küzdők, a kíváncsiak, a létezés szüntelen faggatói közül való. A hindu és kínai gondolkodói magatartás az ő számára jellegadóan európaias kaland, a tudásszomj egyik lehetséges megnyilatkozása.

Óvakodnék attól, hogy Csorba fölnevelő és megtartó dél-dunántúli környezete ismeretében, a hangzatos „pannon költő” címkéjével lássam el őt. E valóban látható, szép külsőség mögött inkább a világosságot kedvelő, mértékűdó latin szellem fontosabb ismérveit vélem fölfedezni. Am bizonyos külsőségek sem hanyagolhatók el, különösen, ha a költői nyelvben szemlélhetőek. Versformái között megtalálhatjuk a hexametrikus és szapphikus ritmusokat, szókincsében a görög- és latin műveltség-szavakat, sosem fitogtatásul, hanem a humanista hagyományok vonzásának jeleiként. Külsőleg kötetlen versei éppoly arányosak, mint a hagyományos formájúak; a célra-törő gondolat vájja medrüket.

Utolsó előtti, 1974-es verseskötvének címe: *Anabázis*. Szó szerinti fordítása: visszatérés a bázisra. Vagyis: hosszadalmas, áldozatokkal járó hadviselés végén a hadsereg hazatérése. A költői vonatkozásokban, s így az értelmezés lehetőségeiben gazdag fogalom legfontosabb jelentése számomra: hősiesség helytállás az élet megtartásáért és becsben tartásáért. Az anabázis célja már nem az ellenség legyőzése, hanem a csapat megmentése. Csorba olyan „hadjáratnak” tekinti az életet, amely hatalmas felelősséggel teljes. Felelősséggel az életért, az elődök emlékéért, a szellem vívmányaiért, a baráti, munkatársi, családi közösségért, s — ezeken keresztül vagy közvetlenül — az egész nemzetért, emberiségért. A végső „hazatérés” bizonyára az epikuroszián felfogott halált jelenti: jóllakottan távozni az élet vendégasztalától. A Vég biztos tudata hétköznapi helytállásra, az életidő értelmes kitöltésére sarkall.

Olyan életet kíván felmutatni a költő, mely példa lehet és mérték. Nem formás gesztusokkal, hanem az élet hosszán bizonyított hasznossággal. Megdicsőülés helyett — noha a költői létezéshez a jóhír is hozzátartozik — ez a célja: „ / ... / az tart ha fölesznek / elveszve virágzom / tápul ha keresnek / az tart e világon” (*Élve már*).

*

Legújabb kötetének címe szinte tüntetően igénytelen: *Észrevételek*. A költőnek már semmi szüksége arra, hogy külön éreztesse lírikusi beavatottságát. A könyv kulcsmondatát ebben látom: „ / ... / próbálja megérteni a legtucatabb / rejtélyeket mik éppen fojtogatják” (*Körbe-körbe*).

Mint annyiszor, itt is fausti léthelyzetben látjuk a lírai hőst: mint mikor a Mester „kilödul nézni nézni nézni nézni / hallgatni ízeletni tapintani / szagolni füvet madarat virágot — / Ott aztán újra háborgatni kezdik / a félbehagyott gondolatok”. Fő gondja: az idő előrehaladtával növekedő belső magányosság leküzdése.

Persze, hogy sok a resignáltság ebben a költészetben, persze, hogy a szürke ábrázolásához szürke tónusok is kellenek. Az is természetes, hogy a hétköznapiaktól az unalom sem idegen — no nem mint a versek minőségjegye, hanem mint élmény. Mert az unalom is élmény, a költők régi, kedves témája, s igazán örülhetnek, ha sikerül a versben érdekfeszítően ásítaniuk. Életidőnk túlnyomó részét csip-csup dolgok, üresjáratok töltik ki, s ennek az időtömegnek lírai értelmezése, értelmének felmutatása vagy értelmetlenségének bírálata fölér a nagy, mozgósító költői tettekkel.

A versek témája és tárgyi világa most is az, mint az életmű túlnyomó részében. Kert, fák, növények, magányosság, család, művésztársak és elődök. E szűkösnek mondható témakörön egyre mélyül és magasodik a költő világa. A kert: a mindenség kicsiny, művelhető, egy emberre méretezett, mégis az egészét jelképező darabja. Ember és természet viszonya — a távolodás a gyerekkori édentől, s a felnőtt visszavárgása — sokoldalúan megmutatkozik. Ám az évszakok váltakozása mindinkább a „lélek évszakait” jelenti, mulandóság és maradandóság fanyar-édes egységét.

Jellemző, ahogy *A fák példáját* felmutatja. A fákét, melyek „derűt, meleget magukban keresnek; / a napot, az ég kékjét, a világ zöldjét / ők magukban teremtik meg maguknak”. A titkon működő növényi erők szívóssága szellemi bizonytalanságát, kiegyensúlyozatlanságát juttatja eszébe. S amire vágyik, azt a nagyon emberi tartalmat is a néma növényeknek tulajdonítja: „ / ... / Kérjük bátyái közt / szüntelen zene szól, a teljesség zenéje, / az egyensúly zenéje és a rendé”.

Csorba mindig megküzd a belső egyensúly állapotáért — mindig meg *kell* küzdenie érte. Versei olvastán bizonytalan érzéseim támadnak. Vajon csak arról van szó ebben a költészetben, ami szembeötlő? A rend, világosság, béke, csönd, harmónia, úgy vélem, inkább célja és végeredménye a lelki folyamatoknak, mintsem ihletője. Vágy és akarat irányítja őket — ihletőnek csak ilyen értelemben nevezhetőek. S a verseket létrehozó erők a mélyben démonikus természetűek, olyanok, amik szabadjára eresztve, talán pusztító dühvel gázolnának mindenféle valóságos és bibliai vagy voltaire-i — tehát jelképes — kertbe. De feszes pánya tartja féken őket: a mágus fehérbe öltözött, nem feketébe. Más költő mesterségesen tűzelné magában a „démonokat”; ő józan akar maradni, hogy legyőzhesse azokat. Ezért inkább meditatív, mint expresszív. Egyike legfeljebb, legfegyelmesebb költőinknek. Természetkultuszának vajmi kevés köze van Rousseau-hoz: szerinte az ember nem ártatlanul jön a világra, de jóra rendeltetett. Ez azonban a tettek és a tudat erőfeszítéseivel valósulhat meg.

Tisztában van például azokkal a tényezőkkel, amik a család közösségét szerte szórhatják. Mégis, Petőfi óta — Áprily és Benjáminon kívül — aligha volt hozzá hasonlóan családias poétánk. Állapotrajzainál átfogóbb mozdulatokkal is érzékelteti a hétköznapi élet folyamatosságát. A kötet egyik legnagyobb remeklése, a *Padlás-Odüsszeia* a kisgyermekkorra tekint vissza, s az idős felnőttkorral szembesíti emlékeit. Bravúráját nem külsőségekkel: a gondolat merészségével valósítja meg. Az idős férfi tudatában az idő a közönséges mindennapok sora, egyszersmind a kultúratörténet emberiségideje. A padláson heverő, gyerekkori lim-lom tárgyas-nosztalgikus szemléléséről így vált át az odüsszeuszi kalandra: „Tíz hosszú év Trója alatt, tíz hosszú év hazafelé. Csak tíz volt-e Trója alatt, csak tíz-e ez a pár-perces bolyongás? / Pénélopé hűséges és türelmes. Az időt fonja nappal s fejt éjjel. A hosszú-hosszú kelme így marad néhány arasznyi csak. Pedig... / S leszáll az ember, vissza Ithakába, s csodálkozik, hogy annyi-annyi év múlt el, holott kutyája még ugyanazt a csontot rágja, amit előbb dobott neki.”

Ez a csodálkozás az ész ámulata. A legmerészebb filozófiai kérdések egyúttal a leggyermekibbek: mi az, hogy én, mi az, hogy más, mi az, hogy van, mi az, hogy nincs? — és így tovább. Csakugyan ezek a végső kérdések. Egyszerűek és titokzatosak, mint maga a létezés. Az élethosszig tartó „anabázis” innen indult ki és ide tér vissza, mint Odüsszeusz Ithakába.

*

Pusztán szívvel érezni, s ésszel gondolkozni nem elég ahhoz, hogy a vers — vers legyen. Van költő, aki a szívével gondolkodik, s van, aki az agy homloklebenyével érez. Csorba az utóbbi típusból való — a legkiválóbbak egyike.